

پایداری، توسعه و محیط زیست، دوره اول، شماره ۱، بهار ۹۹

نقش آگاهی و شناخت زیست محیطی در ایجاد اکوتوریسم پایدار

(مطالعه موردی: شهرستان ایلام)

پاکزاد آزادخانی*

Pakzad540azad@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۵/۰۷

تاریخ دریافت: ۹۵/۱۲/۱۹

چکیده

دوران معاصر دوران افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی و توجه بر نقش محیط زیست سالم و توسعه اکوتوریسم در ارتقاء کیفیت و کمیت حیات انسان و طبیعت است. عوامل بسیاری در توفیق طرح‌ها و برنامه‌های مرتبط با محیط زیست سالم و حفظ منابع طبیعی ایفای نقش می‌کنند. نیروی انسانی یکی از مهم‌ترین آن‌ها می‌باشد و با توجه به تأثیر انسان بر محیط اطراف خود، به طور کلی یکی از مهم‌ترین اقدامات برای رفع مشکلات زیست‌محیطی، توسعه اکوتوریسم و منابع طبیعی، ارتقاء فرهنگ عمومی در این زمینه است، که این خود نیازمند آموزش درباره محیط زیست می‌باشد. بنابراین، هدف از انجام پژوهش حاضر بررسی نقش آگاهی و شناخت زیست‌محیطی در ایجاد اکوتوریسم پایدار می‌باشد.

جامعه آماری این تحقیق مردم شهرستان ایلام تشکیل می‌دهد که تعداد ۳۸۳ نفر از آن‌ها طبق جدول کرجسی مورگان به صورت تصادفی ساده انتخاب و بین آن‌ها پرسش‌نامه پژوهش توزیع شده است. پرسش‌نامه پژوهش محقق ساخته است که روایی و پایایی آن با استفاده از تحلیل عاملی تأییدی مورد تأیید قرار گرفت. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون‌های همبستگی و T یک‌طرفه در نرم‌افزار LISREL انجام شد. نتایج حاصل از بررسی فرضیه‌ها نشان داد که سواد و آگاهی زیست‌محیطی با ایجاد اکوتوریسم پایدار در بین مردم شهرستان رابطه مثبت و معناداری وجود دارد، همچنین، بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: آگاهی زیست محیطی، سواد زیست‌محیطی، رسانه‌های جمعی، اکوتوریسم، شهرستان ایلام.

The Role of Awareness and Knowing the Environment in Creating Sustainable Ecotourism (Case Study: Ilam County)

Pakzad Azadkhani ^{1*}

Pakzad540azad@gmail.com

Abstract

Nowadays, environmental awareness and attention to the role of a good environment and the growth of ecotourism have been increasing in order to improve the quality and quantity of life of nature and people. Lots of factors play a role in successful implementing the plans of good clean environment and conserving the natural resources. One of these factors is human resources. Due to the impacts of people on their surroundings, in general, one of the most important actions to solve the environmental problems and to sustainable ecotourism and natural resources is to improve the public culture which it itself requires a good education about the environment. Hence, the aim of this paper is to investigate the role of awareness and knowing the environment in creating sustainable.

The population includes the people of Ilam County that 383 of them were chosen as the sample by Simple Random Sampling according to Determining Sample Krejcie-Morgan Table and they were given the questionnaires which were researcher-made and their reliability and validity were confirmed by the use of Confirmatory Factor Analysis. To analyze the data, the test of correlation and one way T-test were done in LISREL.

The results of hypotheses show that there is a positive meaningful relation between the environmental awareness and education and the creating sustainable in the people of Ilam County. Moreover, there is a positive meaningful relation between the amount of using social media and people's behaviors towards the creating sustainable.

Keywords: Environmental awareness, Environmental education, Social media, Ecotourism, Ilam County.

1- Assistant professor of Geograpy and Urban Planning group, the Geography Faculty, Bakhtar University, Ilam City, Iran. **(Corresponding Author)*

زمینه و هدف

طبیعت و محیط زیست موهبتی خداوندی است که از مجموعه موجودات، منابع و عوامل و شرایط هماهنگی که در اطراف هر موجود زنده وجود دارد و ادامه حیات به آن وابسته است به وجود می‌آید. محیط زیست محل زندگی و تأمین کننده اصلی-ترین نیازهای انسان است و پدیده‌های می‌باشد که هر روز بر اهمیت آن افزوده می‌گردد اما متأسفانه انسان در دوران سلطه-اش بر این کره خاکی به استفاده بی‌رویه و بدون برنامه‌ریزی از منابع طبیعی، ایجاد آلودگی‌های خطرناک در خاک، آب و هوا و از بین بردن زیست آن، پرداخته است (۱).

مشکلات محیط‌زیستی در گام نخست، پیامدهای زیان بار بسیاری برای سلامت فردی انسان دارد و در گام‌های بعد توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی او را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به همین دلیل، نگرانی‌های عمومی در خصوص مخاطرات محیط زیست در حال افزایش است. فعالیت‌های انسان و تغییرات محیط زیست ارتباط مستقیمی با یکدیگر دارند، بسیاری از فعالیت‌های انسان تحت تأثیر تغییرات محیط زیست است و از طرف دیگر این تغییرات به عواقب نامناسبی خصوصاً در زمینه سلامت انسان و از همه مهم‌تر کودکان می‌انجامد (۲). از این‌رو، حذف یا دست کم کاهش این تأثیرات و تبدیل آن‌ها به تأثیرات با قدرت تخریبی کمتر از وظایف تمامی کشورها و ملت‌ها به شمار می‌آید (۳ و ۴). از آن‌جا که این مشکلات صرفاً به دست بشر ایجاد شده است، مؤثرترین راه‌حل برای رفع آن‌ها آموزش در سطح جامعه، ارتقای فرهنگ عمومی و وضع قوانین مناسب است (۵).

یکی از اشکال مختلف گردشگری اکوتوریسم یا گردشگری طبیعی است که در حقیقت توریسمی بر پایه پایداری محیط زیست با تمرکز اولیه بر تجربه محیط‌های طبیعی که عامل ترویج فرهنگ و محیط زیست است می‌باشد و امروزه در صنعت گردشگری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. ایران با دارا بودن جاذبه‌های طبیعی و چشم‌اندازهای بکر و آب و هوای مناسب زمینه را برای توسعه اکوتوریسم بیش از جنبه‌های دیگر تقویت می‌کند. امروزه اکثر نهادهای متولی صنعت گردشگری در کشورهای مختلف و سراسر دنیا به امر گردشگری در طبیعت و

در ورای آن به لزوم حفظ محیط زیست بیش از هر زمان دیگری اذعان دارند و اکوتوریسم را فرصتی طلایی برای حراست از محیط زیست می‌دانند (۶).

احترام به محیط زیست و حفظ آن یک فرهنگ است و فرهنگ نیز آگاهی از شخصیت خود، به عنوان یک موجود متفکر و آگاهی او از روابطش با دیگران و محیط طبیعی است (۷). از این‌رو مراقبت از محیط زیست، بخش لازمه یک سیاست فرهنگی است و اقتضا دارد بهترین روش‌های آموزشی برای آن به کار گرفته شود تا بهره‌برداری اصولی و معقول از منابع و داده‌های طبیعی صورت گیرد. آموزش محیط زیست، بنیادی‌ترین شیوه در حفاظت محیط زیست بوده که هدف از آن، یافتن مناسب‌ترین و بهترین نظام و شیوه ارائه مطالب و نحوه فعالیت‌ها و اجرای ساختاری است که زمینه‌ساز ارتقاء آگاهی-های زیست‌محیطی در سطح جامعه می‌باشد تا از این طریق هر فرد جامعه، خود را از طریق احترام گذاشتن به طبیعت، مسئول در حفظ و حمایت از محیط زیست بداند. همچنین ایجاد موازنه بین لذت بردن بازدیدکننده و نیازهای حفاظتی از جاذبه‌های طبیعی یک ضرورت است. جستجو برای چنین موازنه‌ای چیزی است که باید مفهوم و فلسفه دیدار از جاذبه‌های طبیعی و زیست محیطی و اکوتوریسم را مشخص نماید (۶).

از دهه ۱۹۷۰، دانش و سواد زیست‌محیطی را شامل فرصت‌هایی جهت مشارکت در علم و عمل دانسته‌اند که باعث بهبود محیط زیست (نظیر حفاظت مستقیم یا احیاء محیط زیست‌های طبیعی، رفتار مصرف کننده و گفتگوهای عمومی و بین فردی) در جامعه می‌گردد (۸). در این راستا، تحقیقات گذشته نشان می‌دهد که مشارکت فعالانه می‌تواند دانش و سواد زیست-محیطی را ترویج داده و بذریه رفتار مسئولانه زیست‌محیطی را در همه اقشار اجتماعی، پرورش دهد (۸). وی و همکاران (۹) بیان نمودند که سطح فعلی آگاهی زیست محیطی و رفتاری در میان مردم مالزی، براساس ۴ طبقه‌بندی مورد سنجش قرار گرفته است: آلودگی آب، آلودگی هوا، مدیریت مواد زاید و تغییرات آب و هوا. دنیز (۱۰) نشان داد که موانع و اصول آموزش و پرورش طراحی پایدار برای کشورهای در حال توسعه به منظور ایجاد

بیش تر محسوس است. صالحی و قائمی اصل (۱۹) میزان شناخت دانش آموزان نسبت به مسایل و مشکلات زیست محیطی عام، را بالا و نسبت به مسایل و مشکلات زیست محیطی خاص پایین استنباط کردند. صالحی و پازوکی نژاد (۲۰) سطح دانش زیست محیطی دانشجویان را نسبتاً بالا ولی میزان این دانش بر حسب نوع دانشکده متفاوت توصیف نمودند. صالحی و امام قلی (۲۱) نشان دادند که بین سطح تحصیلات و رفتارهای زیست-محیطی رابطه وجود دارد، اما جهت رابطه منفی و معکوس است. اسمعیلی و همکاران (۲۲) نشان دادند که متغیرهای مستقل طریقه کسب اطلاعات، استفاده از مجلات، شرکت در فعالیت‌های مرتبط، شرکت در کلاس‌های آموزشی و عضویت در تشکل‌های زیست محیطی بر میزان آگاهی دانش آموزان نسبت به محیط زیست تأثیر داشته است. ولی متغیرهای جنسیت، پایه تحصیلی، رشته تحصیلی، بعد خانوار، منطقه تحصیلی دانش-آموزان، عضویت در نوع تشکل دانش آموزی و عضویت یا عدم عضویت در تشکل‌های دانش آموزی تأثیری بر میزان آگاهی دانش آموزان نسبت به محیط زیست نداشتند. نتایج حاصل از تأثیر جمعی متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته نشان داد که متغیرهای مطالعه کتاب‌های زیست محیطی و مقالات زیست-محیطی تأثیرات مثبتی بر میزان آگاهی دانش آموزان نسبت به محیط زیست داشته‌اند.

بنابراین، آگاهی و دانش زیست محیطی به عنوان یکی از مهم-ترین شاخص‌های نمایش مدنیت ملی که بسیاری از جنبه‌های وضعیت زیست محیطی (مانند ملاحظات و رفتار شخصی، توانمندی عمومی و نگرش شهروندان محلی نسبت به جامعه پایدار) را منعکس می‌سازند، شایسته بررسی و مطالعه علمی است (۲۰).

با در نظر گرفتن تأثیری که فرد به عنوان مدیریت و سیاست-گذاری فردی جامعه دارند، این پژوهش کمک می‌کند تا با اطلاع از میزان آگاهی و شناخت افراد نسبت به محیط زیست و مسایل آن و ارتباط این آگاهی با حفاظت از اکوتوریسم، عوامل موثر در افزایش سطح آگاهی و شناخت زیست محیطی آن‌ها شناخته شود و برنامه آموزشی مناسب‌تری به منظور حفاظت از

محیط، ساختمان‌ها و محصولات پایدار در کارگاه‌های طراحی توسط مربیان و طراحان حرفه‌ای باید در نظر گرفته شوند. مولینا و همکاران (۱۱) نشان دادند که جنسیت، انگیزه‌ها و نگرش بر رفتار زیست محیطی دانشجویان اثرگذار هستند. هوشمندان مقدم فرد و همکاران (۱۲) نشان دادند که نشان داد که دو متغیر تماشای برنامه‌های تلویزیونی درباره محیط زیست و محل سکونت هنرجویان در مجموع ۶۶/۶ درصد از احتمال قرار گرفتن هنرجویان در گروه با آگاهی زیاد زیست محیطی را برآورد می‌کنند. هوشمندان مقدم فرد و شمس (۱۳) نشان دادند که بیشتر آموزگاران دارای نگرش مساعدی در زمینه‌ی گنجاندن موضوع‌های کشاورزی و محیط زیست در برنامه‌های آموزشی هستند و آموزگاران با تجربه پیشین کار کشاورزی نگرش مساعدتری در مقایسه با آموزگاران بدون تجربه کار کشاورزی داشتند و پیشینه‌ی تدریس در روستا رابطه‌ی مثبت و معنی دار با نگرش زیست محیطی داشته و در مقابل سن، پیشینه‌ی تدریس کل و سطح تحصیلات با نگرش مورد بحث رابطه‌ی معنی داری نداشتند. خواجه شاهکویی و همکاران (۱۴) به این نتایج دست یافتند که میزان آگاهی‌های روستاییان از امور زیست محیطی پیرامون خود در حد متوسطی می‌باشد. از سویی مشخص شد که بین سن، تحصیلات، بررسی کتاب، روزنامه و مجله، میزان درآمد سالانه و شرکت در دوره‌های آموزشی-ترویجی با سطح آگاهی‌های زیست محیطی آنان همبستگی مثبت و معنی داری وجود دارد. محمدیان و بخشنده (۱۵) در تحقیقی بیان کردند که دانش زیست محیطی تأثیر معناداری روی نگرش زیست محیطی دارد. پژوهش فرهمند و همکاران (۱۶) هم نشان داد که بین متغیرهای سن، آگاهی زیست محیطی، فردگرایی، رضایت از زندگی و رفتارهای زیست-محیطی رابطه معنی داری وجود دارد. صالحی و همکاران (۱۷) معتقدند که نگرش زیست-محور بیشترین تأثیر را بر رفتارهای زیست محیطی دارد و پیش‌بینی کننده قوی برای رفتارهای زیست محیطی است. شبیری و همکاران (۱۸) نشان دادند که آموزش در فضای آزاد تأثیر به سزایی در تغییر رفتار محیطی دانش آموزان ایجاد خواهد نمود. این تغییر در بین دختران

را برطرف نمایند و به توسعه‌ی پایدار کمک کنند. سواد زیست-محیطی "سواد عملی و کاربردی" تلقی می‌شود. مودی و هارتل^۱ سواد زیست محیطی از افراد می‌خواهد که ارتباط بین طبیعت و تأثیرات انسانی روی طبیعت را درک کنند و متوجه پیچیدگی-های موجود در سیستم‌های طبیعی شوند (۲۴).

برت^۲ (۲۵) سواد زیست‌محیطی را درک تعاملات بین سیستم‌های طبیعی و سیستم‌های اجتماعی انسانی تعریف کرده است. اور^۳ (۲۶) سواد زیست‌محیطی را درک کردن ارتباط و به هم پیوستگی‌مان با محیط‌زیست و همچنین داشتن نگرشی مسئولانه در مورد محیط‌زیست اطرافمان تعریف کرده است. دویلیبی^۴ (۲۷) سواد زیست محیطی را مهارت دریافت دانش از طبیعت، فهمیدن اصول اساسی اکولوژی و زندگی کردن هماهنگ با این اصول تعریف کرده است. دیزینجر و راث^۵ (۲۸) سواد زیست‌محیطی دانش عمومی در مورد محیط زیست را با توانایی به کارگیری این دانش در زندگی روزمره تلفیق می‌کند. وولک و مکبث^۶ (۲۹) سواد زیست محیطی شامل شش مولفه اصلی می‌باشد: دانش زیست‌محیطی، دانش سیاسی-اجتماعی، دانش مسائل زیست‌محیطی، مهارت‌های عاطفی، مهارت‌های شناختی و رفتارهای مسئولانه‌ی زیست محیطی می‌باشد.

تعریف آخر همچون تعاریف بالا بر درک و دانش تأکید دارد چون در این تعریف: سواد زیست‌محیطی موضوع یک سلسله اعمال، فعالیت‌ها و احساس‌ها (نگرش‌ها) است که ریشه در دانش عمیق دارد. همان‌طور که خواندن طبیعت ثانوی باسودان است، تفسیر و تحلیل و عمل برای حفظ محیط‌زیست هم باید طبیعت ثانوی شهروندی باشد که از سواد زیست‌محیطی برخوردار است. از این حد نیز نباید فراتر رفت و نه تنها زبان محیط‌زیست را فهمید، بلکه دستور زبان، ادبیات و معانی بیان آن را هم باید آموخت؛ و این به معنای درک اصول علمی و

اکوتوریسم و محیط زیست و بهره‌برداری پایدار از آن برای آنان تدوین گردد. بنابراین محقق با انتخاب این عنوان و انجام تحقیق امیدوار است بتواند با استفاده از این تحقیق، نتیجه‌گیری‌های قابل قبول و مفیدی برای تمامی افراد ذی‌ربط، ذی‌نفع و ذی-علاقه و هم‌چنین دست‌اندرکاران امر آموزش و پرورش ارایه نماید. به همین دلیل مسأله دانش و آگاهی زیست‌محیطی و رابطه آن با حفاظت از اکوتوریسم موضوع تحقیق حاضر قرار گرفته است.

شهرستان ایلام یکی از شهرستان‌های استان ایلام است که در غرب کشور قرار دارد. این شهرستان دارای جلوه‌ها و مناظر بی-نظیری است. طبیعت متنوع با کوه‌های مرتفع و پوشش جنگلی همه نشانگر اهمیت این منطقه از نظر زیست‌محیطی است. با وجود این، افزایش جمعیت شهر، بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی، آتش‌سوزی‌های گسترده سال‌های اخیر، سیل، افزایش مصرف انرژی منجر شده که این شهر نیز از خطرات و تهدیدات زیست محیطی جهانی در امان نماند. موارد ذکر شده گوشه‌ای از مشکلات و مسایل زیست‌محیطی در استان و به‌خصوص شهرستان ایلام است و این حاکی از اهمیت انجام مطالعات زیست‌محیطی در منطقه است. بنابراین پژوهش حاضر قصد دارد ضمن تأکید بیش‌تر بر حفاظت از محیط زیست رابطه بین آگاهی‌ها و دانش زیست‌محیطی با ایجاد اکوتوریسم در شهرستان ایلام را مورد بررسی قرار دهد.

مبانی نظری

سواد زیست محیطی

در دانش‌نامه جامع ویکی‌پدیا چنین آمده است: «سواد زیست محیطی توان درک نظام‌های طبیعی است که زندگی ما را بر سیاره‌ی زمین ممکن می‌سازد؛ و جامعه‌ی برخوردار از سواد زیست‌محیطی جامعه‌ای پایدار است که محیط طبیعی‌اش را نابود نمی‌کند چرا که می‌داند حیاتش وابسته به این محیط است» (۲۳).

یونسکو (۱۹۸۹) سواد زیست‌محیطی آموزش عملی پایه‌ای برای همه مردم است که برای آن‌ها دانش، مهارت‌ها و انگیزه‌های مقدماتی را فراهم می‌کند تا بتوانند نیازهای زیست‌محیطی خود

- 1- Moody &Hartel
- 2- Barrete
- 3- Orr
- 4- Duailibi
- 5- Disinger& Roth
- 6- Volk &McBeth

درک مسایل مربوط به محیط زیست و منشأ به وجود آمدن آن‌ها و پیامدهای ناشی از آن مسائل جلوه گر می‌شود (۳۷). آن‌گونه که کایزر و همکاران (۱۹۹۹) نیز بیان کرده‌اند: افرادی که آگاهی‌های بیشتری راجع به محیط زیست دارند، حساسیت بیشتری نیز نسبت به محیط زیست اطراف خود دارند. پس به احتمال زیاد این افراد دارای نگرش مثبت‌تری به محیط زیست هستند، و رفتارهای آنان در جهت حفظ محیط خواهد بود (۱۳).

حفاظت از محیط زیست

به هرگونه عملیاتی که برای نگهداری محیط زیست یا جلوگیری از تخریب آن صورت می‌گیرد، حفاظت از محیط زیست گفته می‌شود (۳۸). حفاظت از محیط زیست، عبارتست از تلاشی که به منظور حفظ سلامتی محیط و انسان‌ها، در سطوح شخصی، سازمانی یا دولتی، از محیط طبیعی محافظت می‌کند. با توجه به رشد جمعیت و تکنولوژی، محیط بیوفیزیکی گاهی اوقات نادیده گرفته می‌شود. این موضوع باید به رسمیت شناخته شود و دولت‌ها باید محدودیت‌هایی علیه فعالیت‌های تخریب محیط زیست ایجاد کنند. از سال ۱۹۶۰، جنبش‌های فعال زیست‌محیطی ایجاد شده‌اند که از مسایل مختلفی در این زمینه اطلاع دارند. هیچ توافقی در مورد میزان اثر فعالیت‌های انسانی بر روی محیط زیست وجود ندارد و اقدامات حفاظتی گاهی مورد انتقاد قرار می‌گیرند. مؤسسات علمی اکنون دوره‌های آموزشی را پیشنهاد می‌دهند، مثل مطالعات زیست‌محیطی، مدیریت محیط زیست و مهندسی محیط زیست، که تاریخچه و روش‌های حفاظت از محیط زیست را آموزش می‌دهند. حفاظت از محیط زیست احتیاج به توجه، به فعالیت‌های مختلف انسانی دارد. تولید زباله، آلودگی هوا و از بین رفتن تنوع زیستی) ناشی از معرفی گونه‌های مهاجم و گونه‌های در حال انقراض (بعضی از موارد مرتبط با حفاظت محیط زیست هستند. حفاظت از محیط زیست تحت تأثیر سه فاکتور در هم آمیخته است: قوانین زیست‌محیطی، اخلاق و آموزش و پرورش. هر کدام از این سه فاکتور، هم در سطح تصمیمات بین‌المللی و هم در سطح ارزش‌های رفتاری و شخصی، بر محیط زیست تأثیر می‌گذارند.

تکنولوژیکی، نظام‌های ارزشی و نهادی و اجتماعی محیط‌زیست و کنش‌ها و واکنش‌های معنوی (اخلاقی)، زیباشناختی، و عاطفی است که محیط‌زیست در همی ما برمی‌انگیزد (۳۰).

آگاهی‌های زیست‌محیطی

به وجود آمدن آگاهی‌های زیست‌محیطی به اواخر دهه ۱۹۶۰ در کشورهای غربی برمی‌گردد. این آگاهی‌ها در ابتدا منحصرأ مختص کشورهای غربی بود. زمانی که جنگ سرد به پایان رسید و مشکلات زیست محیطی تهدید جدید جهانی برای حیات انسان به شمار آمد، آگاهی‌های زیست محیطی در سطح جهان در دهه ۱۹۸۰ رشد یافت (۳۱) یکی از پیش‌فرض‌های اساسی در مطالعات محیط زیست این است که بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی را می‌توان با افزایش آگاهی عمومی در مورد محیط زیست برطرف کرد (۳۲). به عبارت دیگر، اعتقاد بر این است که آگاهی زیست‌محیطی کلید حل بسیاری از مشکلات زیست‌محیطی است (۳۳). از این‌رو آگاهی، فرآیندی قلمداد می‌شود که سازماندهی، تعبیر، تفسیر و ارتباط اطلاعات را از طریق حواس جمع‌آوری به دست می‌آید (۳۴). امروزه پژوهشگران بر این باورند که افزایش آگاهی عمومی زیست-محیطی می‌تواند مسایل و مشکلات زیست‌محیطی را کاهش دهد و منجر به رفتارهای مسئولانه در برابر محیط‌زیست شود. یک رفتار مخرب زیست‌محیطی در مکان و زمانی معین می‌تواند تأثیرات ناخواسته فراوانی در سایر مکان‌ها و زمان‌ها داشته باشد و صدمات جبران‌ناپذیری بر اکوسیستم‌های آینده و بر زندگی نسل‌های فردا وارد آورد. در چنین شرایطی دستیابی به توسعه پایدار ناممکن به نظر می‌رسد، چراکه رابطه‌ی بین توسعه‌ی پایدار و محیط زیست رابطه‌ای دوسویه است و غفلت از محیط-زیست مانع از دستیابی به اهداف توسعه می‌شود (۳۵). کسب آگاهی زیست‌محیطی نخستین گام در راه پایداری، است و اساساً شرط بقای آینده بشریت آگاهی زیست‌محیطی، توانایی فهم اصول شناخت محیط‌زیست و زندگی کردن بر پایه‌ی آن‌ها است (۳۶). گامبرون و سویتزکی آگاهی زیست‌محیطی را توانایی فرد در درک و ارزیابی تأثیرگذاری جامعه بر بوم‌سازگان (اکوسیستم) تعریف می‌کنند، به صورتی که این آگاهی در قالب

مسئولانه به مناطق طبیعی به منظور حفاظت از محیط زیست و بهبود اوضاع اقتصادی جوامع محلی (۴۴).

تفاوتی که در تعریف اکوتوریسم و توریسم طبیعی باید بیان نمود این است که در واقع بوم گردی سفری مسئولانه به نواحی و عرصه های منابع طبیعی با رویکرد حفاظت از محیط زیست و حمایت از رفاه مردم محلی است. این صنعت می تواند در تعاملی تنگاتنگ با جوامع محلی به پایداری منابع طبیعی و ایجاد معیشت پایدار کمک کند. بوم گردی به عنوان یکی از ابزارهای مناسب در فرآیند توسعه پایدار قادر است رشد اقتصادی را به روند حفاظت از منابع طبیعی پیوند دهد (۴۵). ولی توریسم طبیعی بیش تر جنبه سرگرمی داشته و هدف تنها سیاحت در عرصه های طبیعی و تماشای جلوه های بی نظیر طبیعت بوده و حفاظت از این منابع و چشم اندازها جزء رویکرد اصلی این نوع گردشگری محسوب نمی شود و تنها تلاش می گردد تا این گردشگران اثرات مخرب کمی بر اکوسیستم داشته باشند (۴۶).

روش بررسی

پژوهش حاضر به روش پیمایش انجام شد و گردآوری اطلاعات آن با استفاده از شیوه اسنادی و پرسش نامه ای صورت گرفت. جامعه آماری تحقیق حاضر، مردم شهرستان ایلام می باشد که تعداد ۳۸۳ نفر از آن ها به استفاده از جدول کرجسی مورگان [برای جامعه آماری بالای ۱۰۰۰ نفر تعداد نمونه ۳۸۳ نفر خواهد بود (۴۷)] انتخاب شده است. شیوه نمونه برداری در این تحقیق تصادفی ساده است. برای این منظور تعدادی از نواحی مختلف شهرستان را به صورت تصادفی انتخاب و پرسش نامه پژوهش بین کسانی که حاضر به همکاری بودند به صورت تصادفی ساده توزیع شد. پرسش نامه ابزار اندازه گیری در این پژوهش پرسش نامه است که با استفاده از مقالات پیشین طراحی و متناسب سازی شد. روایی و پایایی آن با استفاده از آزمون تحلیل عاملی تأییدی و آلفای کرونباخ مورد بررسی قرار گرفت که در ادامه پژوهش ارایه شده است. با توجه به نتایج به دست آمده می توان بیان کرد که پرسش نامه مورد استفاده از روایی و پایایی قابل قبولی برخوردار است. برای بررسی متغیرها و فرضیات در این تحقیق، از آماره های توصیفی (فراوانی، درصد

برای این که حفاظت از محیط زیست به واقعیت تبدیل شود، مهم است که جوامع، در این زمینه ها پیشرفت کرده و تصمیمات زیست محیطی را اتخاذ کنند (۳۹).

اکوتوریسم و پایداری

اکوتوریسم یا بوم گردی زیر مجموعه ای از صنعت عظیم گردشگری است که با وجود منابع اکولوژیکی، عرصه های طبیعی و چشم اندازهای زیبا امکان پذیر می باشد. این نوع گردشگری در محیط طبیعی حساس و آسیب پذیر روی می دهد (۴۰). اکوتوریسم اثرات مخرب کمی بر طبیعت وارد ساخته و به صورت مستقیم و غیر مستقیم از طریق ایجاد ممر درآمد برای اهالی محلی باعث حفظ میراث طبیعی و حیات وحش آن منطقه می گردد. این نوع گردشگری به معنی سفر و لذت بردن از جلوه ها و مناطق شگفت انگیز زندگی طبیعی و آشنایی با فرهنگ محلی بدون آسیب رساندن به آن ها است (۴۱).

اکوتوریسم^۱ در زبان فارسی و به صورت عامیانه معادل طبیعت گردی است که در ارتباط با مسایلی نظیر پوشش گیاهی، جامعه جانوری، زمین شناسی، اکوسیستم منطقه و مردمی که در آن منطقه زندگی می کنند، می باشد. اکوتوریسم فعالیت های فراغتی انسان را عمدتاً در طبیعت امکان پذیر می کند و مبتنی بر مسافرت های هدفمند توأم با برداشت های فرهنگی، معنوی، دیدار و مطالعه ای جاذبه های طبیعی و بهره گیری و لذت جویی از پدیده های متنوع آن است. در واقع طبیعت گردی نوعی از گردشگری پایدار مبتنی بر طبیعت است که شامل مسایل آموزشی در زمینه ی محیط زیست طبیعی می باشد و بر پایداری اکولوژیکی تأکید دارد. بر اساس این تعریف طبیعت گردی ابزاری در جهت حفاظت از منابع طبیعی و توسعه پایدار به شمار می رود (۴۲). اکوتوریسم بسته به چشم انداز و اولویت دولت و گردشگری می تواند به عنوان یک فلسفه، یک استراتژی، یک محصول، یک اقدام بازاریابی، یا شکلی از مسافرت دیده می شود (۴۳).

اولین تعریف جامع و کوتاه که توسط انجمن بین المللی اکوتوریسم در سال ۱۹۹۰ ارایه شده عبارت است از سفر

انجام شده است. در جدول (۱) نتایج تحلیل عاملی تأییدی برای پرسشنامه پژوهش آمده است.

فراوانی، میانگین، انحراف معیار و... و استنباطی (آزمون‌های T یک طرفه و همبستگی) در نرم افزار Lisrel استفاده شد. مدل‌های اندازه‌گیری متغیرهای پژوهش توسط معادلات ساختاری

جدول ۱- نتایج تحلیل عاملی تأییدی برای پرسشنامه پژوهش

Table 1- The results of Confirmatory Factor Analysis for the research's questionnaires

متغیر	AGFI	GFI	p-value	RMSEA
رفتار حفاظت از اکوتوریسم	۰,۶۶	۰,۶۷	۰,۰۰۰	۰,۱۹۱
سواد زیست محیطی	۰,۷۷	۰,۸۵	۰,۰۰۰	۰,۱۴۹
آگاهی زیست محیطی	۰,۸۵	۰,۹۵	۰,۰۰۰	۰,۱۵۶
رسانه‌های جمعی	۰,۸۶	۰,۹۵	۰,۰۰۰	۰,۱۵۰

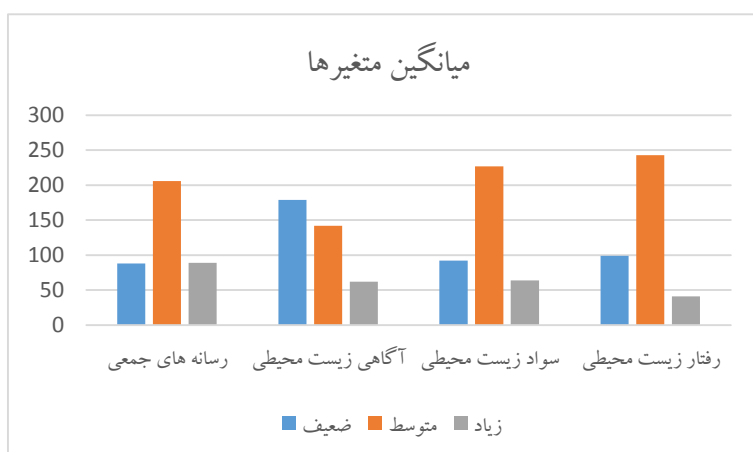
سن اکثریت پاسخگویان بین (۳۰-۲۰) سال، ۴۸ درصد مرد و ۵۲ درصد زن در میان پاسخگویان و ۵۸/۷ درصد مجرد و ۴۱/۳ درصد متأهل در میان پاسخگویان است. تحصیلات اکثر پاسخگویان لیسانس و محل زندگی ۵۸/۷ درصد در شهر و ۴۱/۳ درصد در روستا می‌باشد. عمده پاسخگویان بیکار و درآمد اکثر پاسخگویان در حد متوسط و کم است.

هم‌چنین میانگین به دست آمده برای هر یک از متغیرهای تحقیق با یکدیگر متفاوت است اما همگی متغیرها میانگین بالاتر از میانگین موردنظر تحقیق را دارند.

با نگاهی بر خروجی لیزرل در جدول فوق متوجه می‌شویم که مدل‌های اندازه‌گیری متغیرهای پژوهش با توجه به سطح معنی‌داری به دست آمده دارای مدل‌ها مناسبی می‌باشند. چرا که مقدار REMESA آن کم بوده و مقدار AGFI و AFI در سطح قابل قبولی هستند. بار عاملی تمام سؤال‌ها با چشم‌پوشی از موارد اندک بیش‌تر از ۰,۳ می‌باشد، بنابراین تمامی ابعاد تحقیق، تأیید می‌شوند.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

آمار توصیفی اطلاعات جمعیت‌شناختی حاکی از آن داشت که

شکل ۱- نمودار میانگین نظرات مردم شهرستان در مورد هر یک از متغیرها

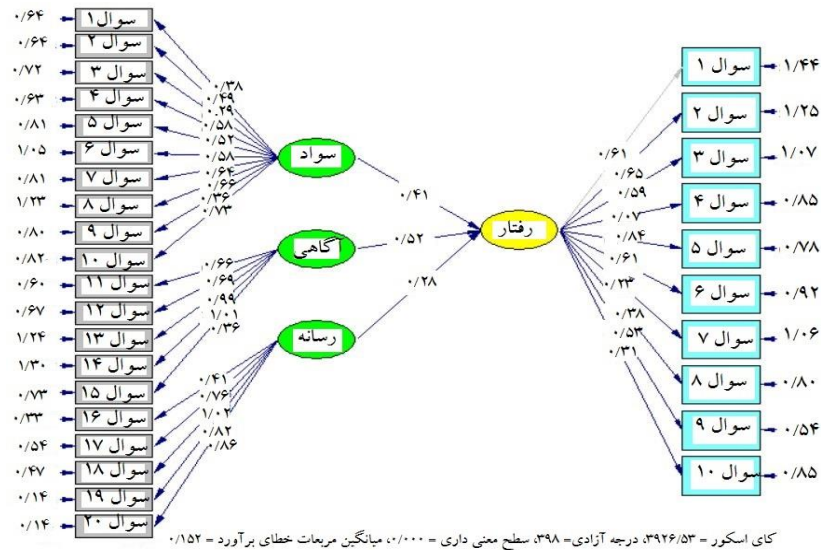
Figure 1-The chart of mean of people's opinions in the county regarding each of variables

در این تحقیق نقش آگاهی زیست محیطی شهروندان ایلامی در حفاظت از اکوتوریسم مورد بررسی قرار گرفته است. که بررسی

مدل ساختاری فرضیه‌های پژوهش

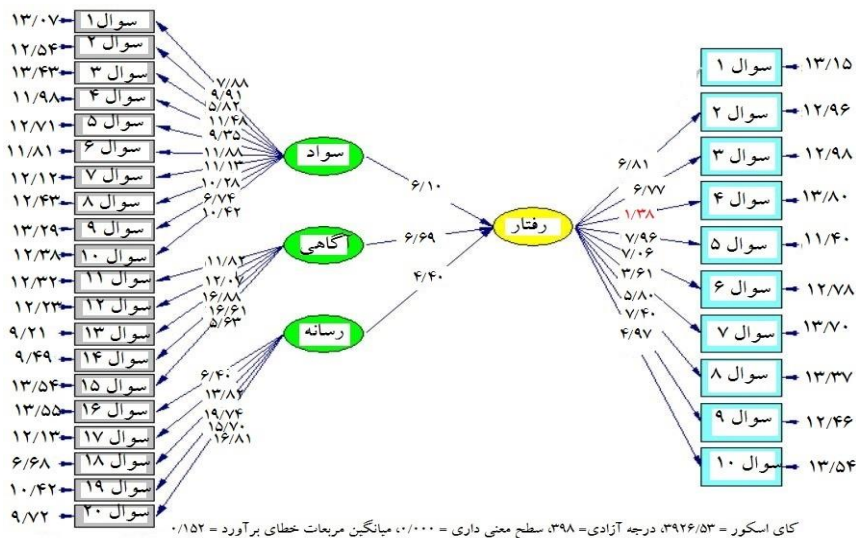
حالت استاندارد و ضریب معناداری آرایه شده است.

فرضیات مرتبط با این موضوع از طریق آزمون همبستگی صورت گرفته است. در ادامه مدل ساختاری فرضیه‌های پژوهش در

شکل ۲- مدل در حالت تخمین استاندارد

Figure 2- The modal estimating the standards

شکل ۳- مدل در حالت ضرایب معناداری

Figure 3- The modal of meaningfulness coefficients

فرضیات آماری آزمون عبارتند از :

H0 = بین آگاهی زیست محیطی مردم و ایجاد اکوتوریسم

پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود ندارد.

H1 = بین آگاهی زیست محیطی مردم و ایجاد اکوتوریسم

پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

بررسی فرضیه های پژوهش و نتیجه گیری درباره آن

فرضیه اول: بین آگاهی زیست محیطی مردم و ایجاد اکوتوریسم

پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

جدول ۲- نتایج حاصل از تحلیل مدل معادلات ساختاری: فرضیه اول

Table 2- The results of analyzing the model of structural equations: hypothesis 1

نتیجه آزمون	متغیر وابسته	متغیر مستقل	T-value	ضریب استاندارد
رد H0	ایجاد اکوتوریسم پایدار	آگاهی زیست‌محیطی مردم	۶/۶۲	۰/۵۹

فرضیه دوم: بین شناخت زیست‌محیطی مردم با استفاده از منابع طبیعی و ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

فرضیات آماری آزمون عبارتند از :

H0 = بین سواد زیست‌محیطی مردم با ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود ندارد.

H1 = بین سواد زیست‌محیطی مردم با ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

H1 مدعی این است که بین آگاهی زیست‌محیطی مردم و ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. بر اساس جدول فوق ضریب استاندارد بین دو آگاهی زیست-محیطی مردم و حفاظت از اکوتوریسم برابر با ۰/۵۹ است، و با توجه به t بدست آمده (۶/۶۲) که بزرگتر از ۱,۹۶ می‌باشد، لذا H0 رد و H1 تأیید می‌گردد. پس می‌توان نتیجه گرفت که بین آگاهی زیست‌محیطی مردم و ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

جدول ۳- نتایج حاصل از تحلیل مدل معادلات ساختاری: فرضیه دوم

Table 3- The results of analyzing the model of structural equations: hypothesis 2

نتیجه آزمون	متغیر وابسته	متغیر مستقل	T-value	ضریب استاندارد
رد H0	ایجاد اکوتوریسم پایدار	سواد زیست‌محیطی	۶/۱۰	۰/۴۱

فرضیه سوم: بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

فرضیات آماری آزمون عبارتند از :

H0 = بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود ندارد.

H1 = بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

H1 مدعی این است که بین سواد زیست‌محیطی مردم با ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. بر اساس جدول فوق ضریب استاندارد بین دو متغیر سواد زیست‌محیطی و حفاظت از اکوتوریسم برابر با ۰/۴۱ است، و با توجه به t به دست آمده (۶/۱۰) که بزرگتر از ۱,۹۶ می‌باشد، لذا H0 رد و H1 تأیید می‌گردد. پس می‌توان نتیجه گرفت که بین سواد زیست‌محیطی مردم با ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. از این رو فرضیه دوم پژوهش مورد تأیید است.

جدول ۴- نتایج حاصل از تحلیل مدل معادلات ساختاری: فرضیه سوم

Table 4- The results of analyzing the model of structural equations: hypothesis 3

ضریب استاندارد	T-value	متغیر مستقل	متغیر وابسته	نتیجه آزمون
۰/۲۸	۴/۴۰	میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی	ایجاد اکوتوریسم پایدار	رد H_0

و منابع طبیعی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. این نتایج با پژوهش‌های وی و همکاران (۲۰۱۶)، مولینا و همکاران (۲۰۱۳)، محمدیان و بخشنده (۱۳۹۳)، فرهمند و همکاران (۱۳۹۳)، صالحی و همکاران (۱۳۹۲)، شبیری و همکاران (۱۳۹۲)، صالحی و قائمی اصل (۱۳۹۲)، صالحی و پازوکی نژاد (۱۳۹۲)، و اسمعیلی و همکاران (۱۳۸۹) هم‌راستا می‌باشند. بنابراین با توجه به نتیجه به دست آمده و نتایج پژوهش‌های دیگران می‌توان بیان نمود که آگاهی زیست‌محیطی در رفتارها، نگرش و حفاظت محیط زیست تأثیر مثبت و معناداری دارد. بنابراین با افزایش آگاهی درباره محیط زیست اهمیت محیط زیست و حفظ آن نیز از دیدگاه افراد بیش‌تر می‌شود.

یکی دیگر از نتایج پژوهش وجود رابطه مثبت و معنادار بین سواد زیست‌محیطی و رفتار ایجاد اکوتوریسم پایدار می‌باشد. این نتیجه با پژوهش‌های مذکور هم‌راستا می‌باشد. افزایش سواد زیست‌محیطی یا آگاهی زیست‌محیطی خاص در بین افراد آن‌ها موظف به بروز رفتارهای حفاظتی، مسئولانه و در نتیجه گام برداشتن در راستای توسعه پایدار موظف خواهد نمود و حفظ منابع طبیعی را از نیازهای اساسی خود و آیندگان می‌داند. نتیجه نهایی این پژوهش وجود رابطه مثبت و معنادار بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی و رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار می‌باشد. این نتیجه با پژوهش‌های هوشمندان مقدم‌فرد و همکاران (۱۳۹۵)، خواجه شاهکویی و همکاران (۱۳۹۴) و اسمعیلی و همکاران (۱۳۸۹) مطابقت دارد. در تشریح این نتیجه باید گفت که نقش رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی در آگاهی و فرهنگ‌سازی حفظ محیط زیست و توسعه اکوتوریسم را نباید نادیده گرفت و شاید به جرئت بتوان گفت بدون وجود رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی دستیابی به توسعه پایدار و اکوتوریسم پایدار پیش نخواهد رفت. وسایل ارتباط جمعی با فراهم ساختن زمینه‌های شناخت و آگاهی،

H_1 مدعی این است که بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. بر اساس جدول فوق ضریب استاندارد بین دو متغیر میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی و حفاظت از اکوتوریسم برابر با ۰/۲۸ است، و با توجه به t بدست آمده (۴/۴۰) که بزرگتر از ۱،۹۶ می‌باشد، لذا H_0 رد و H_1 تأیید می‌گردد. پس می‌توان نتیجه گرفت که بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی بر رفتار مردم در قبال ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. از این رو فرضیه سوم پژوهش مورد تأیید است.

بحث و نتیجه گیری

مسئله دانش و آگاهی زیست‌محیطی مردم و رابطه آن با رفتار ایجاد اکوتوریسم پایدار هدف پژوهش حاضر بود. که در محدوده شهرستان ایلام مورد بررسی قرار گرفت. این شهرستان به لحاظ نوع توپوگرافی و طبیعت کوهستانی دارای جلوه‌ها و مناظر بی‌نظیری است که گردشگران و طبیعت‌گردان زیادی را به خود جذب می‌نماید. طبیعت متنوع، کوه‌های مرتفع و پوشش جنگلی، زیستگاه‌های جانوران و ... همه نشانگر اهمیت این منطقه از نظر زیست‌محیطی است. با وجود این، افزایش جمعیت، بهره‌برداری بی‌رویه از منابع طبیعی، آتش سوزی‌های گسترده سال‌های اخیر، سیل، افزایش مصرف انرژی منجر شده که این شهرستان نیز از خطرات و تهدیدات زیست محیطی جهانی در امان نماند. در این پژوهش برای بررسی وضعیت شناخت و آگاهی زیست‌محیطی مردم این شهرستان و ارتباط این دو متغیر با رفتار ایجاد اکوتوریسم پایدار سه فرضیه مطرح شد. نتایج حاصل از بررسی این فرضیات حاکی از آن داشت که سواد زیست‌محیطی با رفتار ایجاد اکوتوریسم پایدار رابطه مثبت و معناداری دارد. نتیجه این فرضیه با پژوهش‌های آزمون فرضیات نشان داد که بین سواد زیست‌محیطی، آگاهی زیست‌محیطی و استفاده از رسانه‌های جمعی با حفاظت از اکوتوریسم

- برای تقویت آگاهی ها در این حوزه، آموزش‌های زیست محیطی از طریق بروشور، ماهنامه و مانند این‌ها به شهروندان ارائه شود. همچنین لازم است سطح ارتباطات و تعاملات آن‌ها با خارج از محیط به وسیلهٔ نهادهای مدیریت شهری (شورا- شهردار) افزایش یابد.

- تورهای اکوتوریسم مسئولانه برای کارکنان سازمان‌های مختلف، دانش‌آموزان و دانشجویان و شهروندان ترتیب داده شد تا این افراد با این نوع از گردشگری آشنایی بیش‌تری پیدا کنند و نسبت به حفظ منابع طبیعی تلاش بیش‌تری نمایند.

- رسانه‌های جمعی باید در فرهنگ سازی و آموزش مسایل زیست محیطی و حفظ منابع طبیعی تلاش بیش‌تری نماید و برنامه‌های متنوع‌تری ارائه نماید.

- زمینه‌هایی برای تدوین مقالات، پیشنهادات، تألیفات و ابتکار علمی دانش‌آموزان و دانشجویان در جامعه فراهم گردد و تسهیلاتی به عنوان مشوق کار انگیزشی برای آنان در نظر گرفته شود.

منابع

- ۱- ادهمی، عبدالرضا، اکبرزاده، الهام، بررسی عوامل فرهنگی موثر بر حفظ محیط زیست شهر تهران (مطالعه موردی مناطق ۵ و ۱۸ تهران)، نشریه جامعه‌شناسی مطالعات جوانان، ۱۳۹۰، دوره ۱، شماره ۱، ۳۷-۶۲.

2- Zsuzsanna, F., piko, B., kovacs, S., Uzzoli, A. (2009), Air Pollution Is Bad for my Health: Hungarian Children's Knowledge of the Role of Environment in Health and Disease, *Health & Place* 15, PP. 239- 246.

3- Yildiz, N., Yilma, H., Demi, M., & Toy, S. (2011). Effects of personal characteristics on environmental awareness, a questionnaire survey with university campus people in a developing country, Turkey, *Scientific Research and Essay*, 6(2), 332-340.

تبلیغات، فرهنگ‌سازی به افراد انگیزه می‌دهد تا در جهت حفظ منابع طبیعی و توسعه رفتار مسئولانه داشته باشند.

اما این نتیجه با پژوهش صالحی و اماقلی (۱۳۹۰) مطابقت ندارد چرا که ایشان بین سواد و رفتار زیست محیطی به رابطه معکوس دست یافتند. بنابراین با توجه به نتایج حاصل از پژوهش حاضر و پژوهش‌های پیشین مذکور می‌توان بیان کرد که سواد و آگاهی زیست محیطی با رفتارهای ایجاد اکوتوریسم پایدار و منابع طبیعی رابطه مثبت و معناداری دارد.

پیشنهادات

با توجه به نتایج حاصل از بررسی فرضیات می‌توان پیشنهادهای زیر را ارائه نمود:

- برای ایجاد شناخت و دانش زیست محیطی که از عوامل مؤثر بر رفتارهای مسئولانه زیست محیطی هستند، باید شناخت و دانش مردم نسبت به محیط زیست ارتقا یابد. این امر از طریق آموزش‌های همگانی با استفاده از وسایل ارتباط جمعی و برگزاری کلاس‌های آموزشی و همایش‌های زیست محیطی امکان پذیر است. لذا بهتر است متولیان امور محیط زیست، از جمله سازمان محیط زیست، شهرداری و سایر ارگان‌های مرتبط با امور محیط زیست اقدام به برگزاری کلاس‌های آموزشی و همایش‌های زیست محیطی نمایند.

- آموزشگران محیط زیست برای ارتقای سطح یادگیری و ماندگار کردن آن (یادداری) از ترکیب استفاده از روش‌های مشارکتی و رسانه‌های نو استفاده کنند. زیرا روش‌های ترکیبی ضمن جذب نسل جوان، آن‌ها را وادار به فعالیت‌های گروهی و تیمی می‌نماید و هم زمان از مزایای دو روش برخوردار می‌کند. هم چنین با توجه به تأثیر نسبتاً بالای استفاده از این روش‌ها، پیشنهاد می‌گردد که آموزش و پرورش، فرهنگ استفاده از این گونه روش‌های ترکیبی را در مدارس ترویج نماید و حتی به نوعی الزامی نماید.

- به منظور افزایش آگاهی شهروندان باید زمینه‌های تعامل و مشارکت ساکنان را در تصمیم‌گیری مربوط به محیط زیست، در همهٔ سطوح به ویژه در مورد مدیریت، طراحی، اجرا، ارزیابی طرح‌های مربوط به محیط زیست فراهم کرد.

۱۲- هوشمندان مقدم فرد، زهرا، اخبار، اسماعیل، شمس، علی، مؤلفه‌های اثرگذار بر آگاهی زیست‌محیطی هنرجویان کشاورزی زنجان، فصل‌نامه پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ۱۳۹۵، شماره ۳۷، ۸۴-۷۳.

۱۳- هوشمندان مقدم فرد، زهرا و شمس، علی، عامل‌های مؤثر بر نگرش آموزگاران ابتدایی شهر زنجان در گنجاندن آموزش‌های کشاورزی و محیط‌زیست در برنامه‌های درسی، پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ۱۳۹۴، ۳۴ (۷)، ۵۲-۴۰.

۱۴- شاهکویی، علیرضا، نجفی‌کانی، علی‌اکبر، وصال، زینب، بررسی عوامل مؤثر بر آگاهی‌های زیست محیطی روستاییان (مطالعه موردی: دهستان جاغرق در شهرستان بینالود)، ۱۳۹۴، سال ۴، شماره ۱، شماره پیاپی ۹، ۸۵-۹۵.

۱۵- محمدیان، محمود و بخشنده، قاسم، بررسی عوامل مؤثر بر نگرش و قصد خرید سبزی مصرف‌کنندگان، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات مدیریت، ۱۳۹۳، ۲۳ (۷۵)، ۶۸-۳۹.

۱۶- فرهنگد، مهناز، شکوهی‌فر، کاوه، و سیارخلج، حامد، بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر رفتارهای زیست محیطی (مورد بررسی: شهروندان شهر یزد)، مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۱۳۹۳، دوره ۴، شماره ۱۰، ۱۰۹-۱۴۱.

۱۷- صالحی، صادق، پازوکی نژاد، زهرا، امامقلی، لقمان، آموزش و پرورش و محیط زیست (نگرش، آگاهی و رفتارهای زیست محیطی دانش آموزان)، مجله علوم تربیتی دانشگاه شهید چمران اهواز، ۱۳۹۲، دوره ۶، سال ۲۰، ۱۹۰-۱۷۱.

۱۸- شبیری، سیدمحمد، شمسی پاپکیاده، سیده زهرا، ابراهیمی، هادی، اثرات اجرای برنامه‌های آموزش زیست محیطی بر طبیعت گردی (مورد مطالعه: دانش آموزان مدارس لنگرود)، مجله برنامه ریزی و

۴- زاهدین‌لباف، م. اجرای عدالت در مورد محیط زیست بین‌المللی: حقوق و راه حل‌ها، مجله حقوقی، نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳، شماره ۳۱، ۱۸۵-۱۷۱.

5- Alp, E.; Ertepinar, H.; Tekkaya, C.; Yilmaz, A., (2006), A Statistical Analysis of Children's Environmental Knowledge and Attitude in Turkey, International research in geographic and environmental knowledge, 15(3), PP. 210-223.

۶- مؤمنی، معصومه، اهمیت برنامه‌ریزی آموزش‌های محیط‌زیست در توسعه پایدار اکوتوریسم ایران با استفاده از مدل SWot، فصلنامه فضای گردشگری، ۱۳۹۳، سال ۳، شماره ۱۱، ۶۷-۴۹.

۷- رضوانی، علی‌اصغر، نقش اکوتوریسم در حفاظت محیط زیست، نشریه‌ی سیمای اقتصادی، ۱۳۷۹، شماره ۱۷۳، ۲۴۰-۲۳۴.

8- North American Association for Environmental Education: Washington, DC

9- Waia, Choong, Meia, Neo Sau, Rahmalan Ahamadb, Weng (2016), Environmental Awareness and Behaviour Index for Malaysia, Procedia - Social and Behavioral Sciences 222, 668 – 675.

10- Deniz, Deniz, (2016), Sustainable Thinking and Environmental Awareness through Design Education, Procedia Environmental Sciences, Volume 34, 70-79.

11- Vicente-Molina, M. A., Fernández-Sáinz, A. and Izagirre-Olaizola, J. (2013). Environmental knowledge and other variables affecting pro-environmental behaviour: comparison of university students from emerging and advanced countries. Journal of Cleaner Production, 61, 130-138.

- World. SUNY Press: Albany, NY Postmodern
- 27- Duailibi, M. (2006). Ecological literacy: What are we talking about? *Convergence*, 39(4), 65-68.
- 28- Disinger and Roth. (1992). "Environmental and Education Research News." *The Environmentalist*. 12(3), pp. 165-168
- 29-Volk, T., & McBeth, W. (1997). Environmental literacy in the United States.
- ۳۰- واینر، فیلیپ پی، فرهنگ تاریخ اندیشه ها، مطالعاتی درباره گزیده ای از اندیشه‌های اساسی، تهران: سعادت، ۱۳۸۵.
- ۳۱- درسنر، سیمون، مبانی پایداری، ترجمه: محمود دانشور کاخکی، سیاوش دهقانیان و فرخ دین‌قزلی، انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۸۴.
- 32-Salehi, s. (2010) People and environment: A Study of Environmental Attitudes and Behaviour in Iran, LAP Lambert Academic Publishing.
- 33-Barr, S. (2003), strategies for Sustainability: Citizens and Responsible Environmental Behaviour, *Area*, 35 (3): 227-240.
- ۳۴- محسنی، منوچهر، بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی و فرهنگی در ایران، معاونت پژوهشی و آموزشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ۱۳۷۹.
- ۳۵- گراوندی، شهپر و پاپ زن، عبدالحمید و افشارزاده، نشمیل، مدل‌سازی توسعه پایدار زیست محیطی با استفاده از تئوری بنیانی «مورد مطالعه: روستای شروینه شهرستان جوارنود»، *مجله مسکن و محیط روستا*، ۱۳۹۰، شماره ۱۳۶، ۶۷-۷۸.
- توسعه گردشگری، ۱۳۹۲، سال ۲، شماره ۷، ۱۶۲-۱۴۸.
- ۱۹- صالحی، صادق، قائمی اصل، زهرا، بررسی رابطه آموزش زیست محیطی و رفتارهای حفاظت از محیط زیست (مورد مطالعه: دانش آموزان دبیرستان های دخترانه شهر بابل)، *فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار*، ۱۳۹۲، سال ۱، شماره ۳، ۶۷-۷۹.
- ۲۰- صالحی، صادق و پازوکی نژاد، زهرا، محیط زیست در آموزش عالی: ارزیابی دانش زیست محیطی دانشجویان دانشگاه های دولتی مازندران، *دو فصلنامه مطالعات برنامه ریزی آموزشی*، ۱۳۹۲، سال ۲، شماره ۴، ۱۹۹-۲۲۰.
- ۲۱- صالحی، صادق، امام‌قلی، لقمان، مطالعه تجربی رابطه آگاهی و رفتارهای زیست محیطی (مطالعه مناطق شهری و روستایی شهرستان سنندج)، *مسائل اجتماعی ایران*، ۱۳۹۰، سال ۳، شماره ۱، ۱۴۷-۱۲۱.
- ۲۲- اسمعیلی، سمیه، میردامادی، مهدی، باقری ورکانه، عباسعلی، بررسی میزان آگاهی دانش آموزان دوره متوسطه شهر تهران از حفاظت محیط زیست، *علوم تکنولوژی محیط زیست*، ۱۳۸۹، دوره ۱۲، شماره ۱، ۲۰۱-۲۱۶.
- 23-Wikipedia, s.v, (2008), environmentalism, 22 feb, www.wikipedia.org.
- ۲۴- عظیمی، محمد، غلامی، مهدی، رامین آزاد، میلاد، تبیین نشانگرهای سواد زیست محیطی براساس استانداردهای سواد علوم در پروژه ۲۰۶۱ آمریکا. بی جا، ۱۳۸۸.
- 25- Barrett GW, Peles JD, Odum EP. (1997). Transcending processes and the level of organization concept. *BioScience* 47(8):531-5
- 26- Orr, D. (1992). Ecological Literacy: Education and the Transition to a

- 43-Stone, Michael J. (2002), Ecotourism and Community Development: Case Studies from Hainan, China, a thesis presented to the University of Waterloo in fulfillment of the thesis requirement for the degree of Master of art in planning.
- ۴۴- بهرامیان، سمیه، فرصت‌ها و چالش‌های توسعه‌ی اکوتوریسم در شهرستان سمیرم، اولین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پایدار: دانشکده شهید مفتح همدان، ۱۳۹۲.
- ۴۵- بهرامی، اعظم و فرهادیان، همایون، نقش بوم‌گردی در معیشت پایدار جوامع محلی و حفظ منابع طبیعی، جهاد، ۱۳۸۲، شماره ۲۵۸، ۳۴-۳۲.
- ۴۶- طهماسبی، مریم، و رضایی مقدم، کورش، ناپایداری اکوتوریسم روستایی در استان خوزستان، انسان و محیط زیست، ۱۳۸۹، دوره ۸، شماره ۴ (۱۵-۲۶)، ۱۵-۳.
- ۴۷- حبیبی، آرش، روش‌های پژوهش در علوم رفتاری، پارس مدیر، ۱۳۹۱.
- ۳۶- فریتيوف، کاپرا، پیوندهای پنهان: تلفیق گسترده‌های زیست، شناختی و اجتماعی حیات در علم پایداری، ترجمه محد حریری اکبری، تهران: نی، ۱۳۸۶.
- 38- Salehi, S. (2008). A Study of Factors Underpinning Environmental Attitudes and Behaviours, Phd Dissertation. The University of Leeds.
- ۳۸- کلیه واژه‌های گروه مهندسی محیط زیست، شرکت ملی صنایع پتروشیمی. بازبینی‌شده در ۱۳ خرداد ۱۳۸۸.
- ۳۹- دانشنامه رشد، حفاظت محیط زیست، بازبینی‌شده در ۱۳ خرداد ۱۳۸۸.
- 40-Heyes, J. (2002). Strategies for ecotourism development in North Quabbin. Available at: <http://conservation.forest.ku.ac>
- ۴۱- اشترمهرجردی، اباذر، اکوتوریسم و پایداری: تعاریف، جنبه‌ها و ویژگی‌های آن، جهاد، ۱۳۸۳، شماره ۷۴-۸۱، ۲۶۲.
- ۴۲- آزادخانی، پاکزاد و مصطفی جهانبخشی، اکوتوریسم، نگاهی به توسعه‌ی پایدار (مطالعه‌ی موردی ایلام)، اولین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط زیست پایدار: دانشکده شهید مفتح همدان، ۱۳۹۲.